

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

Циклова комісія економіки та управління

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Екологічна логістика»
обов'язкових компонент
освітньо-професійної програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Логістика

за темою - Економічні важелі екологічної логістики

Харків 2022

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2022 № 8

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу
Протокол від 22.08.2022 № 1

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2022 № 8

Розглянуто на засіданні циклової комісії економіки та управління,
протокол від 15.08.2022 № 1

Розробники: викладач циклової комісії економіки та управління, спеціаліст
другої категорії, Черніхова О.С.

Рецензенти:

1. Старший викладач циклової комісії економіки та управління КЛК ХНУВС, к.е.н., спеціаліст вищої категорії, викладач – методист, Цимбалістова О.А.
2. Професор кафедри логістики НАУ, доктор економічних наук, професор, експерт Українського логістичного альянсу (УЛА) Смерічевська С.В.

План лекцій:

1. Система платежів за природокористування. Платежі за забруднення навколишнього середовища.
2. Фінансування охорони навколишнього середовища.
3. Заходи економічного стимулювання.
4. Концепція екоефективності.
5. Механізм продажу прав на забруднення.
6. Екологічна ліцензія.

Ключові терміни: плата за користування природним середовищем, гранично допустимі викиди, ліміти викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря

Рекомендована література:

Основна

1. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 №41, ст.546
2. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019, №16, ст.70
3. Закон України «Про відходи» від 05.03.1998, №36-37, ст.242
4. Закон України «Про екологічний аудит» від 24.06.2004, №45, ст. 500
5. Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16.10.1992, №50, ст. 678
6. Земельний кодекс України від 25.10.2001, №3-4, ст. 27
7. Водний кодекс України від 06.06.1995, №24, ст. 189
8. Кодекс України про надра від 27.07.1994, №36, ст. 340
9. Розпорядження КМУ «Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року» від 30.05.2018, №430-р
10. Екологічний менеджмент: Навчальний посібник/ Семенов В.Ф., Михайлюк О.Л., Галушкіна Т.П. та ін., - Київ, Центр навчальної літератури, 2004. - 516 с.
11. Транспортна екологія: навчальний посібник / О. І. Запорожець, С. В. Бойченко, О. Л. Матвеева, С. Й. Шаманський, Т. І. Дмитруха, С. М. Маджд; за заг. редакцією С. В. Бойченка. – К. : «Центр учбової літератури», 2017. – 508 с.
12. Екологістика, рециклінг і утилізація транспорту: навчальний посібник / С.В. Бойченко, О.В. Іванченко, Казимір Лейда, В.В. Фролов А.Я. Яковлева, - К.: Центр навчальної літератури, 2019. - 266 с.
13. Регіональна економіка : підручник / за ред. Є.П. Качана. — К.: Знання, 2011. — 670 с. — (Вища освіта ХХІ століття).
14. Відходи виробництва і споживання та їх вплив на ґрунти і природні води : Навчальний посібник / За ред. В.К. Хільчевського. — К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2007. – 152 с.

15. Екологічний менеджмент. Учеб. посібник/ Т.А. Трифонова. - Владим. держ. ун-т, Володимир, 2003. - 291 с.
16. Екологічне право: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл./ за ред. А. П. Гетьмана. - Х.: Право, 2013. - 432 с
17. Екологічне управління: Підручник / В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, Г. О. Білявський та ін. — К.: Либідь, 2004. — 432 с.

Додаткова

18. Вісник. Офіційно про податки. – Офіційне видання Державної фіскальної служби. - 21 квітня 2017, п'ятниця, №16 (920) <http://www.visnuk.com.ua/uk/issue/5589>
19. Васюкова Г.Т., Ярошева О.І. Екологія. Підручник. - К.: Кондор, 2009. - 524 с
20. Основи екології. Підручник/ Мягченко О. П. - К.: Центр учбової літератури, 2010. - 312 с.
21. Страхова справа: підручник / О. Д. Вовчак. - К. : Знання, 2011. - 391 с.
22. Регіональна економіка: Підручник / І.В. Мартусенко, Б.В. Погріщук. – Тернопіль: Крок, 2015. – 626 с.
23. Екологічна оцінка та екологічна експертиза: Підручник для студ. вищих навч. закладів/ Бобровський А. – Рівне: О.Зень, 2015. – 527 с.
24. В.П.Матейчик, М.Смешек, В.О.Хрутьба Управління проектами екологічної логістики транспортних підприємств/ Міжвузівський збірник "НАУКОВІ НОТАТКИ". Луцьк, 2014. Випуск №45. – С. 339-345
25. Екологоорієнтоване логістичне управління виробництвом: монографія / [Є.В. Мішенін, І.І. Коблянська, Т.В. Устік, І.Є. Ярова]; за наук. ред. д.е.н., проф. Є.В. Мішеніна – Суми: ТОВ «Друкарський дім «Папірус», 2013. – 248 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

26. https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2058726-ak-pravilno-sortuvati-smitta-infografika.html - інформація по правильності сортування сміття
27. <https://vtorothody.ru/othody/retsikling.html> - методи переробки відходів
28. <http://www.biowatt.com.ua/analitika/pererobka-vidhodiv-v-rozvinenih-krayinah-svitu/> - переробка відходів у різних країнах світу
29. http://urbanreform.org.ua/wp-content/uploads/2016/09/transport-ukr4_small.pdf - вплив транспорту на екологію міста, аналіз та стратегії для України

Текст лекції

1. Система платежів за природокористування. Платежі за забруднення навколишнього природного середовища

Проблема платного природокористування не знайшла остаточного вирішення ні в науково-методичному відношенні, ні в сфері практичного

застосування як засобу безпосереднього економічного впливу на процеси природокористування. Але більшість вчених єдина в тому, що в основі такої плати повинна лежати величина економічної оцінки природного ресурсу (природного середовища), яка відображала б не тільки процеси прямого використання компонентів природного середовища (природних ресурсів), але й завдану шкоду природній системі та різноманітні процеси (наслідки) опосередкованого природокористування. Обґрунтування плати за природокористування повинне базуватися на тому принципі, що будь-який вид природокористування, прямий або опосередкований, є платним.

Такий підхід передбачає наступні види екологічних виплат.

Плата за користування природним середовищем як системою повинна створити економічну основу для підтримання (регулювання) загальносистемних функцій природного середовища. Це плата за опосередковане користування природним середовищем, що полягає в непрямому використанні його елементів людиною в процесі життєдіяльності. Сюди можна віднести використання земної поверхні як природної основи еколого-економічної системи, теплове забруднення в результаті втрат тепла в житлових та виробничих приміщеннях, порушення (перебудову) схеми функціонування природних систем в результаті появи (розміщення) антропогенних об'єктів і т.п.

Плата за використання ресурсів, що здійснюється на основі економічної оцінки конкретного природного ресурсу, який виступає в даному випадку як технологічна сировина.

Плата за нанесення шкоди природному середовищу, що передбачалась в проекті розвитку виробничого об'єкта (переважно це плата за забруднення).

Плата за вчинення непередбачуваної шкоди природному середовищу (в результаті аварій, порушення технологічних норм і т.п.). В практиці сучасного природокористування в нашій країні переважним видом екологічних виплат є плата за забруднення окремих компонентів природного середовища, хоч здійснюються виплати за використання деяких видів ресурсів (водних, лісових). В останні роки держава здійснює багато заходів, спрямованих на посилення економічного впливу на процеси природокористування за рахунок впровадження принципу платного природокористування. У 1993 році Міністерство охорони навколишнього природного середовища ввело в дію базові нормативи плати за забруднення природи та визначило методичні положення розрахунку таких виплат. Цей захід передбачає виплати за викиди в атмосферу забруднюючих речовин стаціонарними і пересувними джерелами забруднення; за скиди забруднюючих речовин у поверхневі та підземні води; за розміщення твердих відходів виробництва в природному середовищі. Методика розрахунку платежів передбачає диференційований підхід, який полягає в тому, що плату за викиди (скиди) забруднюючих речовин в межах, встановлених відповідними органами лімітів, підприємство здійснює на основі базових нормативів, а за понадлімітне забруднення плата збільшується (багаторазово) у відповідності з коефіцієнтами кратності, що вводяться до розрахунків.

Плата за забруднення природного середовища повинна стимулювати здійснення природоохоронних заходів на підприємствах, фінансування цих заходів, а також відшкодування (компенсація) господарських та екологічних збитків, заподіяних в результаті забруднення.

Плата за забруднення атмосфери стаціонарними джерелами забруднення - від технологічних процесів виробництва.

Вданий час поки ще не розроблена повна система платежів за природокористування. Поки що екологічні платежі включаються в собівартість продукції і в результаті мало впливають на економічну ефективність конкретного виробництва, а перекладаються на споживачів. Для усунення такої невідповідності і результатів необхідно передбачити, щоб плата за забруднення в межах ліміту була за рахунок прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства. Загалом, захист навколишнього середовища, шляхом розробки системи платежів за використання природних ресурсів - це завдання майбутнього, за допомогою чого можна буде перейти до раціонального природокористування.

Збір за спеціальне використання природних ресурсів встановлюється на основі нормативів зборів і лімітів їх використання. Нормативи збору за використання природних ресурсів визначаються з урахуванням їх розповсюдженості, якості, можливості відтворення, доступності, комплексності, продуктивності, місцезнаходження, можливості переробки, знешкодження і утилізації відходів та інших факторів. Збори за використання природних ресурсів у межах встановлених лімітів належать до витрат виробництва, а за понадлімітне використання та зниження їх якості стягуються з прибутку, що залишається у розпорядженні підприємств, установ, організацій чи громадян.

В Україні плата за використання природних ресурсів здійснюється згідно з чинним законодавством.

Плата за землю. Вона справляється за одиницю площі залежно від функціонального призначення земельної ділянки. Так, за землі сільськогосподарського призначення (орні землі, косовиці, пасовища) справляється плата у розмірі 0,1 % від економічної оцінки землі у формі земельного податку (для земель під багаторічними насадженнями — 0,03 %). За використання земель населених пунктів встановлено плату у розмірі 1 %, а за вилучення земель під непрофільне використання — 5 %.

Плата за використання водних ресурсів. Загальна ставка плати складається із суми двох ставок плати:

— за використання води як природного ресурсу та формування доступних для використання водних ресурсів у системі водозабезпечення;

— забір води, її очищення та розподіл між водокористувачами у системах водоподачі.

Нормативи плати за водні ресурси диференційовані за басейновим принципом. Для водокористувачів встановлюються ліміти на використання водних ресурсів. Для населення і комунального господарства ставки плати за воду нижчі, ніж для промислових підприємств. Є суттєві особливості при

визначенні зборів за спеціальне водокористування для підприємств гідро-електроенергетики, вантажного транспорту, пасажирського флоту.

Плата за використання мінеральних ресурсів. Вона включає кілька видів платежів і зборів. Об'єктом плати виступає фактичний обсяг використаних мінеральних ресурсів. У цілому плата за використання мінеральної сировини стягується за кожну одиницю видобутої мінеральної речовини, а нормативи плати встановлюються Кабінетом Міністрів України. Крім того, підприємства, які здійснюють видобуток корисних копалин, справляють інші платежі:

- збір за видачу ліцензій на видобуток мінеральних ресурсів;
- відрахування за геологорозвідувальні роботи, якщо вони проведені за рахунок державного бюджету (справляється у % від обсягів товарної продукції);
- плата за використання підземного простору.

Плата за використання лісових ресурсів. В основі платного лісокористування закладено рентний підхід до економічного оцінювання лісових ресурсів. Воно є формою реалізації економічних відносин між власником лісу і лісокористувачами. Ставки плати за використання лісових ресурсів називають лісовою таксою. Вони враховують породу деревини, її якість, висоту і товщину деревостану, умови заготівлі й транспортування тощо і є диференційованими за лісотаксовими поясами. Їх в Україні два. Перший — Карпатський (тут такси на 15 % нижчі, ніж в другому поясі), другий включає всі інші ліси. Плата за лісові ресурси передбачає відшкодування затрат на відтворення лісів, інтенсифікацію лісовирощування, впровадження технологічних досягнень у практику лісокористування.

В Україні об'єкти господарювання справляють також плату за інші види природокористування, а саме за використання ресурсів тваринного і рослинного світу, за використання радіочастотного ресурсу, за випас худоби, полювання і рибальство. В цілому плата за використання природних ресурсів є дієвим інструментом економічного механізму стимулювання раціонального природокористування, але нині вона ще не досконала і потребує системної оптимізації.

На території України існують єдині правила встановлення плати за викиди й скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та розміщення в ньому відходів промислового, сільськогосподарського, будівельного та інших виробництв, а також стягнення відповідних платежів лі підприємств, установ і організацій.

Плата за забруднення навколишнього середовища встановлюється за:

- викиди в атмосферу забруднюючих речовин стаціонарними і пересувними джерелами забруднення;
- скиди забруднюючих речовин у поверхневі води, територіальні та внутрішні морські води, а також підземні горизонти, в тому числі скиди, що здійснюються підприємствами через систему комунальної каналізації;
- розміщення відходів у навколишньому природному середовищі.

Платежі за викиди та скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів у навколишньому природному середовищі стягуються з підприємств незалежно

від форм власності та відомчої приналежності. Стягнення платежів не звільняє підприємства від відшкодування збитків, заподіяних порушенням природоохоронного законодавства. Розрізняють такі категорії платежів за забруднення навколишнього середовища:

- платежі за нормативно-допустиме забруднення, тобто за викиди (скиди) речовин в межах норм лімітів (ГДВ, ГДС);
- платежі за нормативні постійні та разові (залпові) викиди (скиди);
- штрафні санкції.

Ліміти розміщення відходів у навколишньому природному середовищі визначаються для підприємств як фізичний обсяг відходів за класами їхньої токсичності згідно з дозволами на розміщення, що видаються у встановленому порядку і доводяться в тоннах на рік.

Гранично допустимі викиди (ГДВ) або скиди (ГДС) - це кількість забруднюючих речовин, що викидається або скидається в навколишнє природне середовище з окремого джерела забруднення за одиницю часу, яка з урахуванням дії інших джерел забруднення та перспективи розвитку підприємства не перевищує встановлених норм екологічної безпеки людини.

Тимчасово погоджені викиди (ТПВ) або скиди (ТПС) - це кількість забруднюючих речовин, що викидається або скидається в навколишнє природне середовище з окремого джерела забруднення за одиницю часу, яка встановлюється на відповідний строк - до досягнення гранично допустимих викидів або скидів.

Ліміти викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення, скидів забруднюючих речовин у територіальні та внутрішні морські води, поверхневі води, а також розміщення відходів, які призводять до забруднення природних ресурсів, встановлюються для підприємств органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища України в формі видачі дозволів на викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів.

Ліміти скидів забруднюючих речовин у поверхневі води місцевого значення і розміщення відходів, які призводять до забруднення природних ресурсів, крім віднесених до ресурсів державного значення, встановлюються для підприємств за поданням органів Міністерства охорони навколишнього природного середовища України у порядку, що визначається Верховною Радою, обласними, міськими (міст республіканського підпорядкування) Радами народних депутатів.

Нормативом плати за викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів у межах встановлених лімітів є розмір плати за одну тонну конкретної забруднюючої речовини або класу забруднюючих речовин. За викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів у межах встановлених лімітів визначаються базові нормативи плати і коефіцієнти, що враховують територіальні екологічні особливості.

Плата за забруднюючі речовини впроваджується з метою економічного стимулювання здійснення природоохоронних заходів, впорядкування джерел

їхнього фінансування і кредитування та відшкодування народногосподарських збитків, завданих забрудненням.

Платежі та викиди забруднюючих речовин компенсують економічні збитки від негативного впливу на здоров'я людей, об'єкти житлово-комунального господарства (житловий фонд, міський транспорт, зелені насадження тощо), сільськогосподарські угіддя, водні, лісові, рибні і рекреаційні ресурси, основні фонди промисловості та транспорту.

Збори за забруднення навколишнього природного середовища встановлюються на основі фактичних обсягів викидів, лімітів скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище і розміщення відходів. Збори підприємств, установ, організацій, а також громадян за викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення відходів та інші види шкідливого впливу в межах лімітів належать до витрат виробництва, а за перевищення лімітів стягуються з прибутку, що залишається в розпорядженні підприємств, установ, організацій чи громадян.

Відповідно до чинного законодавства, в Україні здійснюються такі платежі за забруднення:

- платежі за викиди забруднюючих речовин в атмосферу;
- платежі за скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти;
- платежі за розміщення і складування твердих чи рідких відходів.

Плата за забруднення атмосфери справляється окремо зі стаціонарних і пересувних джерел забруднень. Об'єктами збору є фактичні обсяги викинутих у повітря поллютантів, а сама плата розраховується на основі встановлених нормативів збору за викиди забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднень. За викиди речовин, для яких нормативи плати не встановлені, нарахування зборів проводиться на основі віднесення тих чи інших речовин до відповідного класу небезпеки. Крім того, враховують при розрахунках поправочні коефіцієнти, які відбивають господарське призначення населеного пункту, у якому здійснюються викиди, чисельність населення у ньому та інші параметри. З пересувних джерел забруднень, а переважно це транспортні засоби, плата справляється залежно від виду транспорту і типу палива, на якому працює силова установка (бензин, дизельне пальне тощо).

Плата за забруднення водних об'єктів. Вона справляється на основі нормативів збору, що стягується за скидання забруднювальних речовин у водні об'єкти. Плата за забруднення водойм, як і плата за використання водних ресурсів, диференційована за басейнами рік. При її розрахунку враховані регіональні басейнові коефіцієнти. Також при розрахунках платежів враховуються концентрації забруднювальних речовин, які скидаються.

Плата за розміщення відходів. Платежі нараховуються залежно від класу небезпеки, до яких відносять ті чи інші відходи.

Таких класів є чотири: надзвичайно небезпечні, дуже небезпечні, помірно небезпечні, малонебезпечні. Крім того, враховуються певні місцеві умови й обставини складування відходів — розташування об'єкта, на якому проводиться

складування відходів (наближеність до населених пунктів), і екологічна відповідність сміттєзвалища вимогам екологічного законодавства.

2. Фінансування охорони навколишнього середовища

Як відомо, охорона навколишнього природного середовища є фінансовоємкою діяльністю, що потребує значних фінансових затрат, акумуляції та належного витрачання коштів на здійснення природоохоронних заходів та відповідних екологічних програм і ресурсозберігаючих проектів.

Ефективність фінансування екологічних заходів багато в чому залежить від дотримання певних принципів. Основний з них відомий як "забруднювач платить". Відповідно до цього принципу *будь-який суб'єкт господарювання несе фінансову відповідальність за забруднення навколишнього природного середовища, невиконання встановлених екологічних вимог, тобто має платити за негативний вплив своєї діяльності на довкілля*. Принцип ґрунтується на ідеї створення умов економічної та матеріальної заінтересованості забруднювачів здійснювати екологічні заходи, вирішувати природоохоронні завдання в межах виробництва.

Законодавство передбачає також принципову вимогу цільового витрачання коштів на відповідні встановлені природоохоронні заходи. Цей принцип полягає в тому, що збори та платежі за використання природних ресурсів мають витрачатися суто на охорону та відтворення відповідних природних ресурсів, а кошти від сплати екологічного податку - на цільове фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів. Постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 1996 року № 1147 затверджений Перелік видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів. Використання коштів бюджетів і фондів охорони навколишнього природного середовища на заходи, що не включені до цього переліку, забороняється.

До витрат на охорону навколишнього природного середовища законодавство відносить усі види витрат, спрямовані на запобігання, скорочення чи ліквідацію забруднення, інших видів шкідливого впливу господарської та іншої діяльності на довкілля, при наданні послуг чи використанні продукції, а також на збереження біорізноманіття та середовища існування.

У загальному вигляді фінансове забезпечення охорони довкілля та раціонального природокористування включає:

- визначення джерел фінансування відповідних природоохоронних заходів;
- створення економічних, політичних та правових умов для здійснення екологічних інвестицій;
- розподіл надходження платежів за спеціальне природокористування та інших обов'язкових екологічних платежів між суб'єктами управління;
- визначення напрямів цільового використання коштів (наприклад, на заходи, спрямовані на раціональне використання природних ресурсів, їх відновлення та охорону; впровадження екологічно чистих технологій тощо);

- надання коштів природокористувачам та господарюючим суб'єктам для здійснення ресурсозберігаючих та природоохоронних заходів.

Фінансовий механізм забезпечення охорони довкілля реалізується на декількох рівнях: а) міжнародному, б) національному (загальнодержавному), в) регіональному та г) місцевому.

Так, Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" (ст. 42) визначає, що в Україні фінансування екологічних заходів здійснюється за рахунок: Державного бюджету України та місцевих бюджетів; коштів підприємств, установ та організацій; фондів охорони навколишнього природного середовища; добровільних внесків та інших коштів.

Можна констатувати, що кошти для здійснення природоохоронної діяльності формуються за рахунок внутрішніх та зовнішніх джерел. Внутрішні джерела представлені власними коштами підприємств і організацій, а зовнішні-позиченими і залученими коштами (кредити, кошти іноземних інвесторів, кошти Державного або місцевих бюджетів, міжнародних організацій, фондів охорони навколишнього природного середовища тощо).

Крім того, джерела екологічного фінансування можуть носити як бюджетний (кошти Державного, республіканського та місцевих бюджетів, фондів охорони навколишнього природного середовища), так і позабюджетний характер (добровільні внески, кредити та позики фінансових установ, гранти міжнародних організацій тощо).

Базовим механізмом державного фінансування природоохоронних заходів та програм є фонди охорони навколишнього природного середовища. Це спеціалізований інститут концентрації грошових коштів з метою цільового фінансування екологічних потреб. На сьогодні запроваджено Державний та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища у складі відповідних державних бюджетів.

Державний фонд охорони навколишнього природного середовища утворюється за рахунок: а) частини екологічного податку згідно із законом; б) добровільних внесків підприємств, установ, організацій, громадян та інших надходжень; в) частини грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності. Розподіл коштів, що надходять до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства екології та природних ресурсів України.

Місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища утворюються у складі відповідного місцевого бюджету за місцем заподіяння екологічної шкоди за рахунок: а) частини екологічного податку згідно із законом; б) частини грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону довкілля в результаті господарської та іншої діяльності; в) цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян. Розподіл коштів екологічного податку, що надходять до місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища,

здійснюється відповідними обласними, міськими (міст загальнодержавного значення) радами за поданням обласних, Київської міських державних адміністрацій.

Кошти фондів охорони навколишнього природного середовища всіх рівнів можуть використовуватись тільки для цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, у тому числі наукових досліджень з цих питань, ведення державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також заходів для зниження впливу забруднення довкілля на здоров'я людей.

В Україні можуть утворюватись й інші фонди для стимулювання і фінансування природоохоронних заходів та програм і проектів з раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

На сьогодні питання забезпечення раціонального природокористування та охорони довкілля вирішуються не тільки їх державним фінансуванням, але й залученням більш ємних важелів - екологічних інвестицій (або екологічно орієнтованих інвестицій). Останні являють собою усі види майнових і інтелектуальних цінностей, що вкладаються в господарську діяльність і спрямовані на зниження і ліквідацію негативного антропогенного впливу на довкілля; збереження, поліпшення і раціональне використання природно-ресурсного потенціалу територій, забезпечення екологічної безпеки в країні.

3. Заходи економічного стимулювання

Економічне стимулювання або стимулювання економіки — система заходів, що використовує матеріальні засоби з метою спонукання учасників до продуктивної праці для створення суспільного продукту.

Економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель включає:

- надання податкових і кредитних пільг громадянам та юридичним особам, які здійснюють за власні кошти заходи, передбачені загальнодержавними та регіональними програмами використання і охорони земель;
- виділення коштів державного або місцевого бюджету громадянам та юридичним особам для відновлення попереднього стану земель, порушених не з їх вини;
- звільнення від плати за земельні ділянки, що перебувають у стадії сільськогосподарського освоєння або поліпшення їх стану згідно з державними та регіональними програмами;
- компенсацію з бюджетних коштів зниження доходу власників землі та землекористувачів внаслідок тимчасової консервації деградованих та малопродуктивних земель, що стали такими не з їх вини.

Економічне стимулювання - складова частина економічного механізму управління у сфері природокористування та охорони навколишнього середовища.

Еколого-економічне стимулювання включає:

- Оподаткування (зокрема екологічне);
- Фінансово-кредитний механізм природоохоронної діяльності (пільгове кредитування, субсидування, субвенціювання та ін.);
- Цінову політику (використання заохочувальних цін, і надбавок на екологічно чисту продукцію, регулювання цін на первинні ресурси та кінцеву продукцію);
- Державну підтримку підприємств, що виробляють природоохоронне обладнання та контрольно-вимірювальні прилади, а також фірм, що виконують роботи та надають послуги екологічного призначення;
- Створення системи екологічної сертифікації;
- Формування ринку екологічних робіт і послуг;
- Проведення політики торгівлі правами на забруднення (використання механізму купівлі-продажу державних ліцензій на право забруднення навколишнього середовища);
- Введення прискореної амортизації основних фондів природоохоронного призначення;
- Ліцензування використання природних ресурсів.

Існує дві групи методів еколого-економічного стимулювання: позитивної мотивації і негативної мотивації. Ці дві сторони економічного стимулювання можна визначити як заходи зацікавленості та міри відповідальності. Використання першої або другої групи методів визначається рівнем законодавчо-нормативного забезпечення окремих питань природокористування, економічною оцінкою вигідності проведених природоохоронних заходів для підприємства, а в основі формується екологічними потребами суспільства.

Економічна ефективність природокористування

Під економічною ефективністю слід розуміти відносну величину перевищення отриманих фінансових результатів над зробленими витратами.

Згідно типовою методикою розрахунок економічної ефективності природоохоронних заходів ґрунтується на зіставленні витрат на їх здійснення з економічним результатом, досягнутим завдяки цим заходам. У даному випадку мова йде про категорії економічного ефекту, що досягається в результаті природозахисних заходів.

Оцінка економічної ефективності природоохоронних витрат має особливості, які проявляються у відмінностях видів ефекту, а також в методах їх визначення.

Відповідно до існуючої методикою розрізняють первинний і кінцевий комплексний соціально-економічний ефект від заходів щодо захисту навколишнього середовища.

Первинний ефект полягає в зниженні забруднення навколишнього середовища та поліпшенні її стану і проявляється у зниженні обсягів забруднень і концентрації шкідливих домішок в атмосфері, водному середовищі та ґрунті. Враховуючи необхідність поєднання економічних та екологічних інтересів

підприємств, первинний ефект слід висловлювати безпосередньо у вигляді приросту продукції, випущеної без порушення екологічних норм.

Кінцевий економічний ефект виражається в підвищенні ефективності виробництва. При цьому економічні результати проявляються як приріст чистої продукції, зниження втрат сировини і матеріальних ресурсів, економія витрат у невиробничій сфері, зниження витрат з особистих коштів.

Кінцевий соціальний ефект проявляється у зниженні захворюваності населення, поліпшенні умов відпочинку, збереженні природних ресурсів, що мають естетичну цінність.

Методика передбачає розрахунок загальної (абсолютної) і порівняльної економічної ефективності.

Абсолютна ефективність витрат по захисту навколишнього середовища визначається для виявлення економічної результативності природоохоронних заходів на різних рівнях господарювання (держава, регіон, галузь, підприємство). Порівняльна ефективність витрат необхідна для економічного обґрунтування та відбору найбільш прийнятних (оптимальних) варіантів заходів природоохоронного значення.

Порівнювані варіанти природозахисних заходів повинні бути приведені в

4 Концепція екоефективності

Термін "екоефективність" уведено Всесвітньою радою підприємців з питань сталого розвитку — World Business Council for Sustainable Development (WBCSD) — і означає поєднання екологічної та економічної ефективності.

Екоефективність підприємства досягається наданням конкурентоспроможних за ціною товарів і послуг, які задовольняють потреби людини й підвищують якість життя, сприяють зменшенню навантаження на довколишнє середовище та інтенсивності використання ресурсів протягом усього життєвого циклу товару чи послуги. Спрощено дане визначення можна сформулювати як збільшення обсягів виробництва зі зменшенням впливу на довкілля.

Екоефективність є філософією управління, яка спонукає керівництво підприємства до пошуку шляхів поліпшення якості навколишнього середовища з одночасним отриманням економічної вигоди. Вона є важливою складовою для будь-якої діяльності як усередині підприємства, так і за його межами, і стосується кожного етапу створення вартості товару й його використання чи споживання, а також утилізації.

Концепція екоефективності полягає у вирішенні трьох завдань:

- зменшення використання ресурсів стосується виявлення можливостей економії енергії, матеріальних, водних, земельних ресурсів, удосконалення процесу повторного використання та збільшення довговічності товару;
- зменшення навантаження на довкілля означає зменшення викидів у навколишнє середовище, перевитрат природних ресурсів, видалення токсичних речовин, збільшення використання відновлених ресурсів;

- збільшення споживчої цінності товару полягає в наданні більших вигід споживачеві завдяки тривалішому функціонуванню товару, його безпечності у сфері використання та споживання.

Нині різко зростає функція початкової інформації в моделюванні та управлінні природоохоронними проектами. З урахуванням цього чинника основна увага має приділятися формуванню нових показників, що взаємопов'язують обсяги викидів забруднювачів у навколишнє середовище, завдані ними соціальні та економічні збитки, обсяги й собівартість продукції, регіональні аспекти, інвестиційний клімат для природоохоронних проектів, соціальну значущість тощо.

Система даних стосується:

- висунутих цілей оцінки (екологічного управління);
- потреб суб'єктів управління в аналітичній оцінці;
- передових наукових досягнень у галузі економіки та природокористування;
- специфічних особливостей формування виробничих систем і регіонів;
- певних вимог, принципів і властивостей побудови системи показників (простота розрахунків, інформативність, комплексність, порівнянність, можливість використання непараметрованої та важкопараметрованої інформації, експертний підхід, рейтингова оцінка).

В результаті оцінювання формується система показників, які є діагностичним інструментарієм у визначенні екологічної політики підприємства та встановлення екологічної конкурентоспроможності підприємства. Окрім того, система показників дає змогу розглядати з різних поглядів формування фінансового механізму екологічної діяльності й вирішувати оптимізаційні завдання.

Процедура прийняття рішень у сфері екологічного менеджменту керівниками підприємств визначається багатьма чинниками і залежить від цілої низки показників. Виявлення екстремальних умов стабільної дієвості виробничої системи на основі правових, екологічних та техніко-економічних критеріїв, як правило, ускладнене, оскільки оптимізація одного з параметрів може стати неприпустимою через недосконалість системи цін, методики їх розрахунку, дефіциту сировини та енергоресурсів, специфіки господарського механізму розрахунків між постачальниками і споживачами продукції, а також інших, незалежних від керівників підприємств причин.

Підприємства активно діятимуть у природно-охоронній сфері, коли буде розроблено й широко впроваджено механізм стимулювання, за якого дотримується така нерівність:

$$З_{\text{вид}} < (P_{\text{ут}} + П_{\text{п}} + K_{\text{п}} + Ц_{\text{н}}), \quad (1)$$

$$З_{\text{вид}} < (П_{\text{пн.в}} + П_{\text{пн.з}} + П_{\text{с.р.}} + Щ + Д_{\text{н}}). \quad (2)$$

де $З_{\text{вид}}$ — видатки підприємства на природоохоронну діяльність;

$P_{\text{ут}}$ — прибуток від утилізації відходів;

$П_{\text{п}}$ — пільги оподаткування;

$K_{\text{п}}$ — кредитні пільги;
 $\Pi_{\text{н}}$ — надбавка до ціни;
 $\Pi_{\text{пн.в}}$ — плата за понаднормативне використання ресурсів природи;
 $\Pi_{\text{пн.з}}$ — плата за понаднормативне забруднення навколишнього середовища;
 $\Pi_{\text{с.р}}$ — плата за розташування відходів у навколишньому середовищі;
 Π — штрафи;
 $D_{\text{н}}$ — додаткове оподаткування.

Елементи формули (1) мають збільшувати прибуток, який залишається в розпорядженні підприємства за умови реалізації ефективної природоохоронної діяльності, а елементи формули (2) — знижувати його, коли підприємство намагається заощаджувати на природоохоронних видатках.

Способи стимулювання за результатами природоохоронної діяльності слід передбачати й для окремих працівників підприємства, котрі беруть безпосередню участь у ній.

На сучасному етапі розвитку економіки можна виокремити такі **елементи економічного механізму регулювання природоохоронної діяльності**:

- плата за природокористування;
- система економічного стимулювання природоохоронної діяльності;
- плата за забруднення навколишнього середовища та розміщення відходів;
- створення ринку природних ресурсів;
- удосконалення системи ціноутворення з урахуванням екологічних чинників, особливо на продукцію природовитратних галузей народного господарства;
- створення екологічних фондів;
- екологічне програмування;
- торгівля ліцензіями;
- платежі за заставу;
- екологічне страхування.

Характеризуючи особливості сучасного стану розвитку економічних відносин у суспільстві, ми повинні вирізнити деякі *особливості, пов'язані зі взаємовідносинами між суспільством і природою*. А саме:

- впровадження досягнень НТП спрямовується на підвищення ефективності суспільного виробництва, сприяє підвищенню добробуту людини;
- економічним результатом господарської діяльності є задоволення матеріальних та інших потреб людства;
- екологічним результатом сучасної господарської діяльності, на жаль, є забруднення й погіршення навколишнього середовища.

Природоохоронна і господарська діяльність — дві сторони єдиного процесу господарювання людини. Відтак екологічним результатом господарювання має стати забезпечення потреб людини у високоякісних умовах існування. Впроваджуючи досягнення НТП, слід намагатися гармонізувати господарську та природоохоронну діяльність, зменшити негативні наслідки для навколишнього середовища.

5. Механізм продажу прав на забруднення

Ринком дозволів (прав, ліцензій) на викиди називають конкурентну систему розподілу прав на викиди зазвичай за допомогою купівлі-продажу ліцензій після їх первісного розподілу між учасниками ринку. Ринок прав на забруднення дає підприємствам або регіонах (країнах) додаткові можливості варіювати витрати на охорону середовища.

Схематично формування сучасного «ринку забруднень» можна представити в такий спосіб:

1) Спочатку компетентні природоохоронні органи визначають допустимі масштаби впливу на природу.

2) Для конкретної території визначається допустимий рівень забруднення природного середовища і встановлюється ліміт на загальну суму викидів і скидів забруднюючих речовин.

3) Далі розподіляються ліцензії на викиди між зацікавленими сторонами (підприємства, регіони, країни).

4) Потім підприємцям надається повна свобода дій перерозподіляти, перепродувати свої ліцензії. Підприємство (регіон, країна), що знизило свої забруднення до рівня нижче нормативного або договірної, може продати різницю у вигляді квоти на викид іншому підприємству (регіон - регіону, країна - країні). Це дозволяє одним природокористувачів компенсувати свої витрати на дотримання нормативів забруднення середовища, а іншим - оплачувати понадлімітні обсяги забруднення.

5) Продаж квот дозволяється тільки за однойменною забруднювачів (без права заміни одних забруднювачів викидами інших).

6) Випускається фіксована кількість прав на викид для кожного підприємства. Для підприємств, що допускають викиди понад придбаних ними прав, встановлюються високі штрафи.

7) Органи управління лише стежать за тим, щоб загальний вплив на природу не збільшилася, а також сприяють створенню ринкової інфраструктури.

Найбільшого поширення набули **такі системи торгівлі правами на забруднення:**

- система (принцип) «міхура» («bubbles» system / bubble principle) - баббл-принцип створює умови для торгівлі правами на забруднення на рівні регіону.

- На території регіону окремі джерела забруднень як би формують «хмара» або «бульбашка»

- вся територія (регіон) стає об'єктом встановлення екологічних нормативів: норматив викидів встановлюється для цілого регіону, тобто існують сумарні обмеження для стаціонарних джерел забруднення даної території на викиди деякого пріоритетного забруднювача (наприклад, діоксиду сірки для теплоелектростанцій - ТЕС)

Знаходяться на території регіону два (або кілька) таких підприємств (стаціонарних джерел забруднення) мають право в рамках цих обмежень перерозподіляти між собою права на забруднення - спільно знаходять найбільш

вигідний (оптимальний) варіант забезпечення дотримання цього нормативу (якщо, наприклад, На одній території розташовані велика електростанція і кілька дрібних котелень, то вигідніше вловлювати викиди на великому джерелі, ніж боротися з викидами від дрібного забруднювача). При цьому економічний і одночасно екологічний ефект досягається за рахунок скорочення шкідливих викидів на тих підприємствах, де це найбільш ефективно. У той же час більш дрібні або технічно відсталі підприємства, що знаходяться в «міхурі», можуть не вкладати коштів у власні очисні технології, а фінансувати екологічно більш ефективно працюють великі або передові підприємства. Таким чином, досягається істотна економія витрат на охорону середовища при заданому її якості для конкретної території.

- компенсаційні програми («offset» programs):

Підприємство зменшило викиди (нижче ліміту) і набуває тим самим право на викиди. Це фіксується у вигляді відповідного документа - ліцензії, або дозволу, на викиди.

Цю ліцензію можна продати фірмі, яка бажає розмістити в даному регіоні свої підприємства і потребує дозволів на викиди своїх забруднювачів.

При цьому продавці прав зобов'язані скоротити викиди на величину більшу, ніж здійснюватимуть покупці прав.

Таким чином, поява нових викидів компенсується зниженням раніше існували в регіоні.

6 Екологічна ліцензія

Згідно із законом України "Про охорону навколишнього природного середовища" природокористування в Україні здійснюється в порядку загального й спеціального використання природних ресурсів.

У сфері спеціального використання природні ресурси надаються у володіння, користування або оренду на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності. Управління і контроль за спеціальним використанням природних ресурсів здійснюється спеціальними органами дозвільно-погоджувальної діяльності в межах їх повноважень.

Залежно від виду діяльності, природного ресурсу, ступеня шкідливості впливу на навколишнє природне середовище та інших чинників видаються дозвільно-погоджувальні документи різної юридичної сили: дозволи, погодження, сертифікати, ліцензії. Право на проведення тих видів господарської діяльності, що підлягають обмеженню, реалізується через ліцензування.

Ліцензування належить до групи традиційних адміністративних механізмів управління. Основні принципи державної політики України у сфері ліцензування — це захист прав, законних інтересів, життя та здоров'я громадян, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави. Законодавчою основою в цій сфері є закон України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності", який визначає, що **ліцензування** — це

видача, переоформлення та анулювання ліцензій, видача дублікатів ліцензій, ведення ліцензійних справ та ліцензійних реєстрів, контроль за дотриманням ліцензіатами ліцензійних умов, видача розпоряджень про усунення порушень ліцензійних умов, а також розпоряджень про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування.

Отже, **ліцензія** є єдиним документом дозвільного характеру, який дає право на ведення певного виду господарської діяльності, що, відповідно до законодавства, підлягає екологічному обмеженню. Ліцензування таких видів діяльності (а їх — 64) стосується екологічних аспектів і зумовлює необхідність врахування екологічних вимог.

Розвиток ліцензування природокористування і природоохоронної діяльності набуває в Україні дедалі ширшого застосування, оскільки воно належить до ефективних інструментаріїв екологічного управління. Ефективність ліцензування полягає у його комплексності, яке крім адміністративних важелів управління об'єднує інструментарії: інформаційний — екологічний аудит та екологічну експертизу, економічний — визначення умов справляння платежів, ринковий — укладення договору з ліцензіатом.

Право на видачу ліцензій мають органи ліцензування: Міністерство екології та природних ресурсів України, Державний комітет ядерного регулювання України, Національне космічне агентство України, Міністерство палива та енергетики України, Міністерство аграрної політики України, Державний комітет України по земельних ресурсах. За цими органами закріплені певні види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню. За видачу ліцензії справляється плата, розмір і порядок зарахування якої до Державного бюджету встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності належить тільки до функцій державного рівня управління. Розвиток екологічного ліцензування має два стратегічні напрями: окреме та комплексне ліцензування. Окреме ліцензування стосується видів діяльності в галузі охорони навколишнього природного середовища і здоров'я населення, а також окремих видів природокористування з введенням спеціальних дозволів на право розміщення в навколишньому середовищі викидів, скидів забруднювальних речовин та відходів. До сфери окремого ліцензування належать, згідно із законом України "Про затвердження переліку особливо небезпечних хімічних речовин, виготовлення та реалізація яких підлягає ліцензуванню", небезпечні відходи. Визначення і прийняття подібних законів стосується насамперед регулювання екологічної безпеки держави в екологічно найнебезпечніших галузях економіки і потребує перегляду, узгодження або розробки нових нормативно-правових документів. Комплексне ліцензування визначає право на здійснення одночасно викидів, скидів забруднювальних речовин у довкілля та розміщення відходів. Цей вид ліцензування поки не знайшов свого застосування в Україні і потребує формування відповідної законодавчої бази.

У цілому *екологічне ліцензування є процесом, що складається з кількох етапів:*

- встановлення нормативів впливу на навколишнє природне середовище: гранично допустимих викидів і скидів, норм розміщення відходів, граничних норм вилучення природних ресурсів або ж відповідних тимчасових лімітів впливу та вилучення;

- обчислення з урахуванням різноманітних коефіцієнтів відповідних ставок платежів за використання природного ресурсу або впливу на навколишнє середовище і встановлення конкретного розміру плати;

- внесення нормативів, лімітів і ставок платежів у ліцензію й у відповідний договір на природокористування.

Після оформлення ліцензії ліцензіат стає об'єктом екологічного контролю.

Зазначимо, що специфіка і надвідомчий характер екологічного ліцензування потребують прийняття й запровадження закону України "Про екологічне ліцензування".

Законодавчий економічний механізм охорони природи вимагає:

- обов'язковість обліку і соціально-економічної оцінки природних ресурсів державними органами статистики й природокористування;

- планування, фінансування і матеріально-технічне забезпечення державних екологічних програм та заходів для збереження природи;

- фінансування екологічних програм і заходів з охорони природного середовища всіх видів бюджету, засобів підприємств і установ, організацій.

Видача договорів і ліцензій на комплексне природокористування, які передбачають умови і порядок використання природних ресурсів, права й обов'язки користувача, розміри платежів за користування природними ресурсами, а також відповідальність сторін за відшкодування шкоди.

Ліцензія - дозвіл на комплексне природокористування визначає види, обсяги і ліміти господарської діяльності, екологічні вимоги і наслідки їхнього недотримання.

Важливою є система обмежень, яка встановлює об'єктам - природокористувачам граничні обсяги використання ресурсів та їх вилучення, обсягів викидів, скидів забруднюючих речовин у природне середовище, розміщення відходів виробництва.

Об'єкт екологічного страхування - ризик відповідальності, що виражається в пред'явленні підприємству майнових претензій постраждалими організаціями, громадянами про відшкодування збитку за забруднення природного середовища на території дії конкретного договору страхування. За висновком такого договору обумовлюється перелік забруднюючих речовин і причин, що їх викликають, розміри збитків, які підлягають відшкодуванню. Важливою є система стимулювання діяльності з охорони природного середовища. Вона повинна забезпечити звільнення від податків екологічних фондів; встановлення менших розмірів податків, збільшення пільг, наданих державному та підприємствам інших форм власності, установам, організаціям.

Важливою є оцінка впливу на навколишнє середовище - врахування екологічних вимог законодавства при підготовці і прийнятті рішень про соціально-економічний розвиток суспільства. Її мета - виявлення негативних для

суспільства екологічних і зв'язаних з ними соціальних, економічних та інших наслідків, а також застосування необхідних і достатніх заходів для попередження можливих порушень.

Питання для самоконтролю:

1. Опишіть систему плати за природокористування.
2. Назвіть види екологічних виплат. Опишіть їх.
3. У чому полягає плата за забруднення навколишнього середовища?
4. Назвіть категорії платежів за забруднення навколишнього середовища.
5. Опишіть ліміти викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря.
6. Охарактеризуйте фінансове забезпечення охорони довкілля та раціонального природокористування.
7. Дайте характеристику державним та місцевим фондам охорони навколишнього середовища.
8. Опишіть еколого-економічне стимулювання.
9. Дайте визначення терміну «екоефективність». Визначте завдання концепції екоефективності.
10. Дайте характеристику екологічному ліцензуванню.